d{kk&...

ikB 8 Hkkjrs xkSikyue~

ikB 9 vLekde~ m|ksxk%

ikB 10 Ñ"ks% icU/kue~

ikB 11 lardfyrk··gkj

ikB 12 vkxPNr Hkks tua ipke%

d{kk & ...

fVIi.kh

8

Hkkjr; xkSikyuEk

वयं स्वगृहस्य निकटे इतस्ततः प्रायः अनेकाः पश्वाः पश्यामः। तं पालतूपश्वाः भवन्ति। तेषां गौध्धेनवः अपि भवति। अधुना कथासहायताया वयं गौ–पालनविषये जानीमः। 'प्रीतमः एकः प्रतिभावान–बालकः अस्ति। सरू नगरे वसति। सः स्व–पितरा सह आपणे गच्छति। ततः सः शाकम् क्रीणाति। शाकम् क्रीणत्वा, तस्मात् सह सः दुग्धविक्रेता–राम' इति निकटे गच्छति। रामू पार्श्वे एकः विशालकायः गौशालाः वर्तन्ते। तत्र सं: बहवाः पश्वाः पश्यति, यस्मै प्रीतमः एकः गायम् दृश्ट्वा तस्मा् ज्ञानं करोति।

चित्र 8.1 गौशाला

d{kk & ...

fVIi.kh

mÌ';kfu

प्रस्तुत पाठं–पठित्वा, भवान् :

- गौः च तं विशेषतायाः व्याख्याः कर्तुं–शक्नोति।
- गवयः वर्णं दृष्टवा, तं ज्ञानं कर्तु शक्नोति।
- गवयः सहायतताया उपलबध–उत्पादस्य विवेचनं कर्तुं शक्नोति।
- गवयः सुरक्षा च तं स्वास्थ्यस्यः विवराणत्मक योजना' इति प्रस्तुत–कर्तुं शक्नोति।
- गवयः रोगः च उपचारं विषये ज्ञानं प्राप्तं कर्तुं शक्नोति।

8-1 xo;%@/kuo% p r mRifÙk%

प्राचीन–भारतीयः धेनवस्य आदर–सत्कारं कुर्वन्ति। 'गायम' ते मातरः वदन्ति। वर्तमाने अपि गायः पूज्यन्ति। गौः, गऊः कामधेनुः च अपि धेनवस्यः अपर नाम अस्ति। 'कामधेनुः' नामक गवयः स्वर्गस्य दिव्यः–धेनुः अस्ति। वैदिक–रचनायां अपि यथा–ऋग्वेदः, यजुर्वेदः, मैत्रैयी–संहितायाः 'गृहसूक्तम्' स्मृतिः, धर्मसूत्रे गौः– विषये अनेकोः मन्त्रः सन्ति। इदं मंत्रोच्चारः गवयः अधिक–मात्रायां दुग्धं प्राप्ति हेतवः, गायम् उपहार–सदृशं ज्ञात्वा दरिद्रतायां–दूरं करोति। धेनवस्य उपासनां भवति तथा इच्छापूर्ति' हेतवः भवति । ऋषि वाल्मीकि रामायणे, अरण्य–काण्डस्य सर्ग–4 कामधेन्वस्य, जन्मस्य वर्णनमस्तिं। इंद धेनवः महात्मा–वशिष्टस्य आश्रमे वसति।

सा यज्ञाहुति–हेतवः आवश्यक–उत्पादः अपि उपलब्ध कर्तु सहायक अस्ति, रामायणस्य बालकाण्डे। सम्राट–कौशिकेन बलपूर्वकः धेनवं परतन्त्रः करोति,

Hkkjr: xkikyue

d{kk & ...

fVIi.kh

अस्य प्रसंगस्य वर्णनमस्ति। महात्मा–वशिष्ठः स्वशक्तिप्रयोगेन सम्राट–कौशिकं पराजितं करोति। तद्पश्चात् सम्राट–कौशिक स्व 'राज–पाट' इति त्यकत्वा वनं प्रस्थानं करोति। तत्र दीर्घः समयपर्यन्तं तप–पश्चातं सः विश्वामित्रं कथ्यन्ते।

8-2 Hkkjr&n'k xkikyuEk

व्यासमुनिः महाभारते कौरवाः पाण्डवस्य वनवसिन् १३ इति वर्षे धेनवं परतन्त्रः कर्तु हेतवः प्रयासं कुर्वन्ति । भागवत्–पुराणे भगवान् श्री कृष्णः सहस्रम् धेनवस्य रक्षां कथं भवति, इति वर्णयति । भगवान श्री कृष्णः, अन्याः गौ–पालकाः च धेनवं भोजनं प्रदीयते। अग्निपुराणं, गरूड़–पुराणं च विष्णु–पुराणे धेनवस्य रोगविषयं, तेषां औषधीय–उपचारस्य विवरणं भवति। कस्मिनश्चिदं पुराणे धेनवस्य उत्पत्तिः देवतानां, राक्षसेन समुद्र–मन्थना अपि मन्यन्ते।

/kuoL;&fo'k"krk;k

प्राचीन भारतीयजनाः धेनवं पूज्यन्ते। तस्मात् धेनवस्य वपुः–अंगेन देवताः

चित्र 8.2 गाय

वसन्ति। शोभन, अशोभन च धेनवस्य द्विविशेषताया वर्णनमस्ति। इदं निर्णयं निरीक्षकं करोति। रक्तं श्वैतः भरावर्णः सुनहरा इति च धेनवस्यः वर्णमस्ति। इदं प्रकारेण तेषां कर्णं, नेत्रम्, सींगस्य अनेका वर्णम् भवति। शुक्रनीतिः अनुसारेण बैलः दन्तस्य आयुः– अनुसारेण वर्णम् परिवर्तयति। धेनवस्य शरीरे नर्मः केशाः सन्ति। तं 'अवतार' कथ्यति। पृथक–पृथक स्थाने वयं दृष्टं शक्नोमः। धेनवाः यस्मै नेत्रं अश्रुः भवति, दन्तः अधिकाः भवन्ति, खण्डिम्–सींगः भवति ध्वनि विचित्रमस्ति, तं धेनवाः सम्यक न भवति। किंतु तेषां वधंः सम्यक्–नास्ति।

fØ;kdyki 8-1

स्व. पितरौ सह कस्मिनश्चिद् गौशालायां भ्रमणं करोतु। धेनवस्य विभिन्न–अंगस्य ज्ञानं अपि प्राप्तवन्तु।

fØ;kdyki 8-2

च तुः धेनवस्य गौशालायां चित्रं प्राप्नोतुं, तस्म अंगे 'वर्ण' इति करोतु। वर्णस्य आधारः गौशालायां धेनवः भवितुम्।

ikBxr ç'u 8-1

1. तं वैदिकरचनायाः सचयः निर्मितुं कर्तुं शक्नोति यं धेनवार्थं मन्त्राः लिखितमस्ति।
2. तं रचनाः कः, यं श्रीकृष्णः धेनवस्य रक्षितुं हेतवः वर्णयति।
3. तं धेनवस्यः नाम किम्, य सम्राट कौशिकेन बलपूर्वकं परतन्त्रं कृतवन्तः।

d{kk & ...

fVIi.kh

4. संस्कृतभाषायां धेनवस्यः गृहस्थानस्य नाम किमस्ति?

5. करिमन् पुराणानि धेनस्यः रोगस्यः विषयाः वर्णनमस्ति।

8-3 /kuoL;% nX/k&mRikn

प्रीतमः रामू–काकां प्रति पृच्छति भवतः धेनेवाः गौशालायां किमर्थ बद्धनाति? दुंग्धवान् 'रामू–काका' इति वदति प्रीतम्, मम् धेनु सम्यक्मस्ति। सा दुग्धः ददाति। तां शिश्वः पश्चातैव अंह शेषः–दुग्धम् उपयोगः करोमि।

ऋग्वेदः धेनवाः किम–प्रकारेण –दहन–क्रियाः भवति, इति चर्चाः करोति। अस्मिन् वेदे, प्रार्थनायाः ज्ञानम् अपि भवतितयां सहायतायाः धेनवाः अधिक–मात्रां दुग्धः दीयते। दुग्ध ईश्वर अर्पणः हेतवः प्रयोगः अपि कियते।

कौटिल्यस्य अर्थशास्त्रे धेनवस्य दुग्ध–दुहन हेतवा अनेकाः मानकस्य विवरामस्ति। आयुवैदिकग्तन्ये दुग्धगणस्य व्याख्याः भवति। गौ–पालकाः धेनवस्य धनस्थाने तेलस्य इति प्रयोगं कुर्वन्ति। दुग्धस्य सर्वप्रथम्–धारः धरा–मातरम् अर्पिमस्ति। दुग्धस्य द्वितीय–धारः धेनवस्यः शिशु लति अर्पिमस्ति। तथा शेषं दुग्धः वयं उपयोगार्थ एकत्रितं भवति।

इदं दुग्धं कुम्भे एकत्रितम् भवति। प्रीतम् पृच्छः 'काका। कुम्भस्यः दुग्धं भवान् किं करोति?' रामूः कथयति' गृहं गला दुग्धं उष्णम् करोतु भवान्। इदं ध्यानं धरयितुं भवान् य् दुग्धः उफनम् न वर्तते। गैस–स्टोवं बन्दकृला कुम्भे एव दुग्धः शीतं भवति इति ध्यानं दीयते।

दुग्धं शीतः कृत्वा चषकः–पाते भरयितुं अर्पितमस्ति। इदं अर्पणः ईश्वरं प्रति धन्यवादः स्वरूपमस्ति। शेषः दुग्धस्य द्रधिम् इति स्वरूपे परिवर्तितमस्ति। प्रीतम् रामू काका पृच्छः 'काका इदं दुग्धं देधिस्वरूपे कथम् परिवर्तितः कर्तुं

शक्नोति। रामू कथयति 'नींबूफलस्य रसः गतदिनस्य दधिमच उष्णदुग्धे प्रयुक्तमस्तिं रात्रिपश्चातः दुग्धः दधिम् रूपपरिवर्तितमस्ति। दुग्धं उपस्थितः जीवाणुः तं दधिं परिवर्तिमस्ति।

दधिं जलः मिलिमस्ति, सा छादः इति कथ्यते। छाछः पतली इति अस्ति।

fØ;kdyki 8-3

दुग्धविक्रोयाम् दुग्धंगृहत्वा –'दुधिः' इति निमार्ण करोतु । दधिनिर्मितम् हेतवः नीबूंफलस्यः रसः अथवा गतदिनस्य दधिम् प्रयोगम् करोतु। दधिं अन्तरे मधु मिलित्वा दधिं स्वादः करोतु।

fØ;kdyki 8-4

ग्रीष्मऋत्वे जनाः भवतः गृहे आगच्छन्ति। तं 'छाद' इति दीयते। विपणे उपलब्धः छाछः किमप्रकारेण निर्मितमस्ति। भवान् स्व–उद्यानात् कढीपत्तणि प्राप्तं कुरू। तानि पत्राणि जलेन सह दधिं मिलिवा स्वादानुसारेण लवणम् मिलित्वा तद्पश्चातं मरीचम् प्रयोग अपि स्वादानसारेण भवति। तद्पश्चातं चपके भरयितुं अतिथिम् ददातु। 'छाछ' इति स्वादविषये ज्ञानं अपि प्राप्तं कुरू।

? fde Hkor% tkukfr\

प्राचीन भारते 'छाछ' इति निर्मितम् हेतव कुम्भस्यः प्रयोगं भवति। काण्ठेन मथन–क्रियाम् वर्तन्ते। प्राचीनभारतीयमहिलाः मथनक्रिया–समये गीतः अपि गायन्ति।

छाछमथनेन मक्खनः प्राप्तमस्ति। मक्खनप्राप्तम् पश्चात् भगवान् श्री कृष्ण अर्पितः करोति। तद्पश्चात मक्खनस्यः प्रयोगः वयं कुर्मः। इदं शरीरं बलम्–पौष्टिकं अपि कियते। अभिनवमक्खनः मिष्ठम्, शीतम् च पाचनक्रिया–हेतवः अपि उत्कृष्टम् भवति। मक्खनः बुद्धिवर्धकम् अस्ति। य मक्खनम् अभिनवः नास्ति अम्लम्–स्वादेन इद अनेकाः रोगः उत्पन्नम् करोति।

धेनवेन प्राप्तं अन्यः उत्पादः 'धृतं' अस्ति। धृतस्य अपरं अभिधानम् 'अभिधारः' अपि अस्ति। यदा मक्खनम् उष्णम् कियते तदा तं 'धृतम्' कथ्यन्ते। अभिनवधृतेन वुद्धिः तीव्रं भवति। धृतं बलम्, लूक्, स्मृतिः पोषणं अपि उत्कृष्टः स्त्रोम् भवति। धृतः मानवशरीरं स्वच्छः अपि करोति।

धेनवेन प्राप्तं अन्यः उत्पादः 'घृतं' अस्ति। घृतस्य अपरं अभिधानम् 'अभिहार' अपि अस्ति। यदा मक्खनम् उष्णम कियते, तदा तं 'घृतम्' कथ्यन्ते। अभिनवधृेन बुद्धिः तीव्र भवति। धृंत बर्लम्, त्वकं, स्मृतिः पोषणं अपि उत्कृष्टः स्तोतम् भवति। धृतः मानवशरीर स्वच्छः अपि करोति। घृतस्यः प्रयोगः यज्ञेन अपिं वर्तन्ते। वैदिककाले धृतं जीवनस्य संज्ञां अपि दीयते। धृतस्य प्रयोगः भोजने आवश्यकम् मन्यन्ति।

धेनवस्य द्वौ उत्पादः भवति, येन उत्कृण्टं मन्यन्त। इदं उत्पादः गौमूम, गोबरम अस्ति।

रामूः अग्रे वदति, यदा अहं बालकेः अस्मि। दा मम् बुर्जगा पाश्वे गैसः नस्ति। ते वनात् काष्ठानि एकतितं कृत्वा अग्निं प्रज्वलति। वनेस्थः जानवराः अपि मिलिमस्ति। तस्मा् धनवस्यः सुरक्षाः महत्वपूर्णमस्ति। इदमर्थ धेनवस्यर्थ गौशालायाम् अपि निर्मितमस्ति। भोजनं हेततः धेनवं घासः तृणम, वृक्षस्य पत्राणि आप दीयन्ति। इदमेन धेनवस्य शरीरे अपशिष्ट उत्पादम् अपि निर्मितमस्ति। इदं गोबरः .... निशचनम् सहायकमस्ति।

धेन्वृस्यः 'झोबरम्' इति बाल्ञीपात्रे एकत्रिंत किये। गोबरसहायेन् गृहं लिम्प्यते। भित्तिम अपि म्प्यिति। झाडूसहच्यिेन गृहं लिम्प्यते। कण्डाः अपि भोजनं–पाकं हेर्वन प्रयुक्तमस्ति। 'गोवरम्' इति गोलाकाररूपे समानम् कियते। यदा कण्डाः शुष्कं भवति, दा तं उपयोगः भवति।

धेनवस्य 'गोवरम्' इति गौशालायाम् एकत्रिंत समयकम् नास्ति। इदं एकत्रि–कला यूथाशीघ्रं गौशालात् पृथक भवत्। धूपे गमेरम इति शुष्कं करोतु। अस्मै मक्षिका, फिटस्यः रोकथामः अपि भवति।

इदं कीटा गोबरे अण्डः इति दीये। इदं विपरी धेनवस्य गोबर गैसः निर्मितम् हेतव पाचकजीवाणां भक्षणः कियते। इदं उत्कृष्टं उर्जास्त्रोंतं भवति।

गोवरम् इति भोजनस्य पाकं, हेतवः कृषिः उपयोगी खादरूपे च अपि प्रयुक्तमस्ति। धेनवस्यः गोवरप्रयोगेन वातावरणः प्रदूषिं न भवति। तस्मात् प्राचीनसमये गृहसय भृत्रिम् 'गोबरम' इति प्रयुक्तमस्ति।

गौमत्रं शुद्धिकरणप्रक्रिया हेवनः प्रयुक्तमस्तिं गौमतम् कस्मिनश्टि रोगस्य रोकथाम्, मृत्तिका–उर्वरतां च अपि बृद्धिम् करोति। गौमत्तः कृषिः हेवाः उपयोगि उपयोगी भवति। धेनवेन प्राप्तं पञ्च–उत्पादस्यः विवरणम् उपरि दीयते। पञ्च–उत्पादस्यः नाम इत्थं अस्ति। युग्धम्, दधिन् धृते, गोवरम् च गौमत्तम। सामूहिकरूपेण पञ्च–उत्पादम् पञ्चगव्यम् कथ्यते।

अयं उत्पादम् व्यक्तिगः अथवा सामूहिकरूपेण प्रयोगेन रोगप्रतिरोधक–क्षमतायां वृद्धिं कुर्वन्ति। अनेकाः रोगस्यः इलाजः पंर्चगव्य–औषधिनाम् उपलब्धमस्ति।

? fde Hkorh tkukfr

आयुर्वेदिकग्रन्थः यथा राजा नलस्यः पाकदर्पणम् रघुनाथस्यः भोजनाकुथुलम् आदि ग्रन्थाः पञ्चगव्य गुणाः धानं दीयते।

Hkkjrh; xkikyue

ikBxr ç'u 8-2

रिक्तस्थानस्यः पूरयतुः–

1. प्राचीनकाले धेनवस्यः पालकः .... कथ्यते।
2. धेनवस्यः वसति स्थानं .... कथ्यते।
3. कृषिक्षे प्रयोगेन गौमूत्रः .... वृन्दिं करोति।
4. धेनवस्यः पञ्च–उत्पादम् ....
5. .... प्रयोगः यज्ञेन आहूतिः हेतवः भवति।
6. दधिं जलं–मिलित्वा 'पतली' इति घेर्नवस्यः दुग्धस्यः सर्वप्रथम धारः .... मातरं अपितः करोति।

8-4 /kuoL; l j{kk LokLF; p

प्राचीन भारतीय समाजे धेनवं एकः महत्वपूर्णः जानवरः मन्यतें तं पवित्रः ज्ञात्वां पूजाम् अपि कियते। धेनवम् मातरस्यः दर्घा अपि दीयते। अनेकप्राचीन–भारतीयग्रन्थे धेनवस्यः सुरक्षाः, स्वास्थयं हेतवः नियमः दीयते। वैदिकः–रचनायां धेनवम् शुद्धभोजनम्, शुद्ध जलम् च शुद्ध आवासस्थानं अपि महत्त्वपूर्णमस्ति। धनवस्यः चोरम् – हिंसकपश्वात् रक्षाः अपि करणीयम्। गोबरम् तथा अन्याः अपशिष्ट–पदार्थ स्वच्छकृत्वा खादे प्रयुक्तमुस्ति। अस्मै गौः उत्कृष्ट–दुग्धं दीयते तथा सा नियमितरूपे प्रजनन अपि सहायकम् भवति।

> **? fde Hkor tkufr**
>
> प्राचीनकाले गौशालायाम् एकः दीपक प्रज्वलति। खगाः यथा–शुकः कपोः इत्यादि गौशालायाम् भवति। इदं खंगाः धेनवस्यः स्वास्थ्यस्यः परिचायकः भवति। इदं संगाः धेनवस्यः स्वास्थ्यस्यः परिचायकः भवति। इदं खगाः स्वास्थ्य प्रजननमपि सुनिश्चितमपि करोति।

d{kk & ...

fVi.kh

यः धेनवाः गौशालायाम् वसति, ते वातावरणीयप्रदूषणेन रक्षां हेतूवः स्वच्छस्थानस्य निर्मितम् हेतां नियमिरूपेण, स्वच्छः कृत्वा होमः भवति। औषधिः, वृक्षाः मिलित्वा होमः निर्मिमस्ति। इदं प्रयोगेन धेनवस्यः स्वास्थये वृद्धि भवति।

पदमुपराणे धेनवस्यः हिंसकः पश्वाः पक्षिणा, रक्षाहेतवः विवरण प्रस्तुतमस्ति। धर्मसूत्रः किमऽपि 'बांझः' इति अथवा गर्भवती–धेनवस्य क्रयः– विक्रयं बर्जितम् मन्यते। गौशालाः स्वच्छ, वातानुकूलितं भवेत्। धूपः अपि गौशालायाम् आवश्यकम् अस्ति। धेनवस्यः ग्रीवायाम् घंटी इति अवश्यम बद्धनाति। अधिकरः ग्रामीणधनाः दीपावली पश्चात् अग्निमदिने स्व–धेनवस्य–सज्जाम् करोति। ते बन्धन–उपयोगी रज्वा अपि पूज्यन्ते। ग्रामीण जनाः लोकगीतम् अपि गायन्ते तथा धेनवस्यः विभिन्नः अंगाः अपि पूज्यन्ते। इदमपि विदितमस्ति यत् दीपावली–पर्वः अमावस्याम् भवति। धेनवः ग्रामे 'सैर' अपि करोति। मन्दिरे भगवान् अथवा वट–वृक्षम् अथवा पवित्र–पर्वतस्यः परितः सैरः करोति। इदं मान्यतास्तिं अथवा मन्यन्ते यत् इदं प्रक्रियां धेनवस्यः रोगस्यः उपचारं भवति।

? fde Hkor% tkukfr

भगवान श्री कृष्ण गोवर्धन पर्वत पूज्यते। समस्त–ग्वाजाः स्वः घेनवम् पर्वतस्यः परितः परिक्रमंति, थस्मै तं धेनवस्यं अनेकाः रोगः विनशयति।

इंद अपि दृश्यते यत् धेनवस्यः शिशुः स्वयमेव स्वः मातरम् पार्श्वे नैव गच्छति। इदं स्थितिं शिशुं स्वः मातरस्यः पार्श्वे बद्धनाति। गौमत्तम शीकरः भवति। तथा शिशुं स्वः मातरस्यः परिक्रमति। शिशु दुग्धम् तथा जलस्यः अनुमतिः भवेत्। अधिकसमये मातरः धेनव अपि स्वः शिशु दूरः भवति। तस्मात् तं सम्बन्धः प्रकार हेल्वा शिशुं मातरस्य दुग्धम् लवणम् मिलित्वा दीयते दुग्धः

पार्स्यािि प्रयासं भवेत्। एतानि अनेक्राति विधिः अस्माकम् प्राचीनग्रन्थे लिखितवन्तः।

ओ–रात्रं धेनवम् स्नानं आवश्यकमस्ति। यस्मैतं तनावः नष्टं भवति। विशेषः तेलपदार्थेन धेनवस्य 'मालिश' इति आवश्यकमस्ति। इदं प्रयोगेग धेनवस्य शारीरिक–रोगाः नष्टः भवति। स्थानीय पशुचिकित्ससससकेन धेनवस्य स्वास्थ्यस्यः नियमि जांच इत्यादि महत्त्वपूर्णमस्ति।

धेनवस्यः उपचार परंपरागतं औषधिनाम् भवति।

क्रियाकलाप 8.5

स्वः क्षेत्रे धेनवेन उत्कृष्टः तृणं औषधिः, शुद्धः पेयजलं, भोजनस्यः सुंव्यवस्थां कुरूः स्वमित्रेण आग्रहः अपि कुरू युत् ते प्रत्येकं सप्तदिने स्वगृहस्थः गौशालायां गौसेवार्थ आगच्छन्ति।

ikBxrk ç'uk 8-3

1. दीपावली पर्वस्यः पश्चात् धेनवस्यः
2. कस्मिन वृक्षे परिः परिक्रमा–कृत्वा धेनवस्यः रोगः उपचरति?

8-5 /kuoL;% jkxk] mipkj p

प्रीतमः धेनवस्यः दुग्धं प्राप्तंकृत्वा राम–काकां धन्यवादः करोति। तत्पश्चात से स्वः पितरौ सहः स्वः गृहे गच्छति। राम काका अपि धेनवंस्व निकटस्थः मैदाने सैरः हेतव गच्छति। एकः सड़कः पश्चातं एवं सः मैदाने आशक्नोति।

कारयानम, जीपयानम् वसयानम इत्यादि वाहनः सड़के तीव्रः रफ्तारेण चलति।

तस्मादेव एकः तीव्रः कारयानः धेनवं अघातः कियते। धेनवस्यः पादेः रक्तम् वहति। अनेकाः जनाः एकत्रिं भवति। कस्मिनश्चिदं, जनाः धेनवस्यः पादेः पट्टीका बद्धनाति। रामू–काकां सांत्वनां दीयते, जनाः तंसह अस्पताले अपि आगच्छति। धेनवस्यार्थ चिकित्सकः बर्हिः अस्ति, तद–पश्चात् निकटस्थः, वृक्षस्यः च लेपं प्रयुक्मस्ति। इदं प्रकारेण परंपरागतः औषधिः पाठघेतः पीठीः स्थानंरितमस्ति। इदं परंपरागतः औषधिः अथवा नाटूः वैदयम् कथ्यते। इदं प्रकारेण औषधयः चर्चाः गरूडऋपुराणे, विष्णुपुराणे अपि भवति। धेनवस्य इदं प्रकारः उपचारं पशुः आयुर्वेदः अथवा गवायुर्वेदः कथ्यते। प्राचीनभारते धेनंवस्यः रोगः एवं उपचाररस्यः उपरि अनेकानि पुस्तकानि लिखिवन्तः।

धेनवं अन्तरे अनेकाः रोगः मिलितमस्ति। यथा गर्भावस्थायां समस्याः, नेत्तस्यः रोगः गर्भन शिशुं मृत्युः उदरस्यः सूजनम्, शारिरिकः कपनम्, मूतस्यः समस्याः, देहस्यः केशः समस्याः, कफः, इत्यादि।

गायों में अनेक बीमारियाँ पायी जाती हैं जैसे गर्भावस्था से जुड़ी हुई समस्या, आंखों की बीमारी, गर्भ में बछड़े की मृत्यु, पेट की सूजन, शारीरिक कंपन, मूत्रा में समस्या, शरीर के बालों का सडना, कपफ, हड्डी टूटना, बार–बार बेहोशी, खुरपका और मुंहपका आदि।

? fde Hkor% tkukfr

प्राचीन भारतीयजनाः धेनवस्यः रोगं विषये जानाति। तं उपचारहेततः अनेकाः औषधयः, वृक्षस्यः ज्ञानम् अपि भवति। इदं अपि कथ्यते यत् पाण्डवानाम् एकः सहदेवः पशुः आयुर्वेदः विषर्योपरिः पुस्तकं लिख्यते। अन्यलेखकाः अस्ति–ऋषिः गौतमः ऋषिः पराशरः, सम्राट भोजः च।

गौशालायाम् दिपकः प्रज्वलति, तथा अनेकः प्रकारस्यः पूजा–अर्चनां कियते। इदं उद्देश्य गौशालायां स्वच्छः भवति। इदं पूजा–प्रार्थना धेनवस्यः सुरक्षां हेतवः भवति। इदं मन्यन्ते धेनवर्स्योपरिः मंत्रोच्चारणस्यः सकारामकः प्रभावः भवति। अनेकाः प्रार्थनां धेनवस्यः सम्यक स्वास्थ्यं हेतवः किये। कंश्चिद् ग्रन्थे धेनवस्यः गर्भाविसियां समस्याः उपचारविषये चचा। भवति। दुर्वातृणम् धेनवस्यः सींगे उपरि बद्धनाति। धेनवस्यः सींगम' इति नीलः, रक्तम् वर्णन लिम्पयति। इदं प्रकारेण धेनवस्यः चौर्यः भयः इति नस्ति। इदं अपि मन्यन्ते धेनवस्यः रक्षा–हेतवः ग्रीवायाम् नारिकेलम् अपि सद्धये। चुवंडशय द्वितीयेन (chvundarya II) 1025 A/DC1025 ईण्द्ध 'लोकोपकारम्' कर्नाटकप्रदेशस्य महत्वपपूर्णः ग्रन्थः अस्ति।

अस्मिन् अन्तरे धेनवस्यः उपचारः हेतवः सम्पूर्णखण्डस्यः विवरणमस्ति। अत धेनवस्यः दुग्धः बुद्धिः हेवनः परंपरागतः औषधयः वर्णनमस्ति। भारतदेशे कस्मिनश्चिद जनजातयः परंपरागतः औषधयः विषयेः ज्ञानं भवति। इदं औषधयः अनेकाः औषधयः प्रलेखनं शेषः भवति। भारस्यः ग्रामीणक्षेत्रे अद्य अपि लोकमान्यताः प्रचलित मस्ति।

? fde Hkor% tkukfr\

कृषकाः बुर्जगाः, मित्तस्यः सहायतायाः स्वः निकेटस्थः धेनवस्यः प्राथमिक–चिकित्सां विषये सूचयः करोतु। धेनवस्यः क्रयः–विक्रयोपरि अनेकाः मान्यताः सन्ति। विभिन्नः कृषिसमुदायः धेनवम् तं वर्ण, विशेषताः तथा उपयोगाधारे क्रीणति।

fVIi.kh

ikBxr ç'u 8-4

1. तं ग्रन्थस्यः नाम किमस्ति यः धेनवस्यः उपचार हेतवः औषधयः उपरि चर्चा कुर्वन्ति?

2. पशुः आयुर्वेदः विषर्योपरि कः पुस्तकम् लिखति ?

3. धेनवस्यः सींगम् कम् वृक्षम् बद्धनाति।

4. प्राचीन कर्नाटकस्यः पुस्तकम् तथा पुस्तकस्यः लेखकस्यः नाम किमस्ति, यः धेनवस्यः रोगः आधारितमस्ति?

HkoUr fd f'kf{kroUr

- धेनवस्यः विषयेः प्रीतम् कया रामू काका सहायतायाः जानाति?
- प्राचीन भारतीयग्तन्थाः चः धेनवस्यः विषयः सम्बन्धितमस्ति।
- धेनवस्यः रोगाः विषर्योपरिः चर्चारूपिः ग्रन्थः।
- धेनवस्यः विशेषताः।
- सम्यक धेनवस्यः गुणः
- धेनवस्यः दुग्ध–दुहनस्यः नियम्।
- धेनवस्यः उत्पादः तं गुणः, प्रयोगः च
- धेनवस्यः सुरक्षा।
- धेनवस्यः रोगः च उपचारः।

d{kk & ...

fVIi.kh

ikBkUrxZr ç'uk%

1. हवयं धेनवस्य: पूजा किमर्थ करिण्याम:?
2. महाभारते कौरवा: धेनवं कमर्थ परन्त्रम् कुवन्ति?
3. धेनवस्य: दुग्ध: दुहनस्य: नियम् कस्मिन् ग्रन्थे: अस्ति।
4. धेनवस्य: दुग्ध: दुहनस्य: आवश्यकतां किम् अस्ति।
5. धेनव: किमप्रकारेण दुहयति?
6. धेनवस्य: दुहनस्य: का: नियमा अस्ति?
7. 'छाछ' इति कथम् मथ्यते?
8. तं सुझाव: सूचीबद्ध: कुरू, य: भव: निकटस्थ: गौशालायाम् धैनवं सुरक्षितं कियुते?
9. शिशु—मारेण किमप्रकारेण संपर्क: कियते?
10. धेनवस्य: पादे: उपचार: हेतव: ग्रामीणजना: किम् कुर्वन्ति?

mÙkjekyk

8-1

1. ऋग्वेद: यजुर्वेद:, मैत्रीयसंहिताम्, धर्मसूत्रम्।
2. भगवत्पुराणम्।
3. कामधेनु:
4. गौशाला:।
5. अग्निपुराणम्, गरूड़पुराणे, विष्णुपुराणे च।

d{kk & …

fVIi.kh

8-2

1. गोपालः।
2. गौशालाः।
3. पंचगव्यः।
4. धृमत्।
5. छाछः।
6. पृथ्वीमातरः।

8-3

1. छीपावली पर्वः पश्चात् ग्रामीणजनः धेनवं सज्जां कृत्वा तेषां रजवां अपि पूज्यते। धेनवे बद्धितवा तानि अंगानि पूज्यन्ते। पृथक–2 अंगाानाम् लोकगीतम् अपि गीयते। ग्रामं परिक्रमा कृवा रोगस्यः उपचारः हेतवः धेनवं मन्दिं भगवान् वट् वृक्षः अथवा पर्वतस्य परिक्रमति।
2. वट् वृक्षः।

8-4

1. गुरूड़पुराणः, विष्णुपुराणः च।
2. सहदेवः
3. दूर्वाः।
4. चवुंडराय द्वितीयं (1025 ई) लोकोपकारः।